

Зоряна Лободіна

доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Володимир Горин

доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
v.horun@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6048-8330

Катерина Березька

кандидат технічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
km.berezka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9632-4004

ПАРТИЦИПАТОРНЕ БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ

Важливою передумовою перманентного інклюзивного соціально-економічного зростання є ефективне функціонування системи управління публічними фінансами. Її базовим елементом є технології бюджетування, зокрема ті, які пов'язані із залученням громадськості до вироблення пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні, управління бюджетними ресурсами для вирішення проблем життєдіяльності громади.

Загалом участь громадськості в управлінні розвитком територіальної громади може виражатись у різних формах: інформуванні, консультуванні, співпраці та делегуванні. Кожна із цих них

передбачає застосування різного спектру інструментів, через які громадяни можуть взяти участь у процесах ухвалення рішень (вироблення порядку денного органу місцевого самоврядування, прийняття та виконання рішень, оперативний моніторинг та ін.). Щодо управління бюджетними ресурсами, то участь громадськості у цьому процесі отримує вираження у функціонуванні технології громадського бюджету, відкритості для громадськості засідань як органу місцевого самоврядування, так і його структурних підрозділів, зокрема з питань, що стосуються місцевого розвитку, звітування про результати виконання місцевого бюджету.

Партиципаторний бюджет (бюджет участі) в сучасних умовах залишається найбільш прогресивним інструментом залучення громадян до розподілу і використання бюджетних ресурсів, до бюджетного процесу на місцевому рівні, який вдало поєднує в собі принципи демократії та прозорості. Його впровадження в умовах децентралізації надає значні переваги для територіальних громад: сприяння реалізації тих проєктів, яких реально потребують громадяни; підвищення громадської свідомості та обізнаності в питаннях участі в бюджетному процесі; збільшення рівня довіри громадян до органів місцевого самоврядування, що формує передумови для успішної реалізації громадських проєктів і забезпечення сталого розвитку територіальної громади.

Передусім зазначимо, що «бюджет участі – інструмент прямої демократії, за допомогою якого кожен мешканець територіальної громади має змогу долучитися до бюджетного процесу, зрозуміти його принципи та вплинути на рішення щодо видаткової частини місцевого бюджету. Дія такого механізму полягає у розподілі частини місцевого бюджету мешканцями шляхом розробки і подання ними проєктів, спрямованих на підвищення комфортності проживання у місті та відкритого голосування за ці проєкти іншими мешканцями» [6].

В економічній літературі як синоніми поняття «партиципаторний бюджет» використовуються терміни – «бюджет участі», «громадський бюджет», а для визначення технології бюджетування, яка ґрунтується на використанні бюджету участі, вживається термін «партиципаторне бюджетування».

Найбільш комплексний підхід до визначення цього поняття знаходимо у праці А. Shah «Партиципаторне бюджетування є відображенням прямого демократичного підходу до бюджетування. Воно дає можливість громадянам дізнатися про діяльність уряду, обдумати, обговорити та вплинути на розподіл публічних ресурсів. Це інструмент для навчання, залучення та розширення прав і можливостей населення. Підвищена прозорість та підзвітність, яким сприяє бюджет участі, може допомогти зменшити неефективність уряду, клієнтелізм, патронаж та корупцію. Бюджет участі також посилює інклюзивне врядування, надаючи можливість маргіналізованим та виключеним групам населення проголосувати та впливати на прийняття важливих для задоволення їхніх інтересів рішень. Правильно організоване партиципаторне бюджетування формує більш чутливе до потреб і уподобань громадян публічне управління, а також підвищує його відповідальність за ефективність розподілу ресурсів та надання суспільних послуг. При цьому бюджет участі може покращити ефективність роботи уряду та підвищити якість демократичної участі» [6].

Отож можемо стверджувати, що сукупність управлінських процедур, які суб'єктами публічного управління використовують щодо формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів, призначених для реалізації ініційованих громадськістю проєктів називається технологією учасницького (партиципаторного) бюджетування. Вона належить до технологій управління публічними фінансами і характеризується частковою передачею права приймати рішення щодо реалізації інвестиційних проєктів, розподілу і використання частини видатків місцевих бюджетів від органів місцевого самоврядування, місцевих органів державної виконавчої влади до громадян. Її основні переваги полягають у:

– підвищенні прозорості витрачання бюджетних ресурсів, довіри до місцевої влади, ефективності надання публічних послуг, ініціативності громадян, демократичних засад функціонування територіальної громади (регіону), покращенні взаємодії влади і населення. У бюджетній участі вплив конкретного індивіда на цільове спрямування бюджетних ресурсів виявляється найбільш

показово, оскільки через процедури підтримки конкретних проектів розвитку мешканці громади визначають остаточні параметри бюджетних видатків, які орган місцевого самоврядування виділяє на реалізацію громадських ініціатив;

– зниженні соціальної нерівності, стимулюванні громадянської активності, адже ініціювати проекти розвитку, які можуть бути профінансовані за кошт бюджету участі може кожен мешканець громади. Оскільки кожен індивід не залежно від його майнового чи соціального статусу має тільки один голос, яким він може підтримати конкретний проект розвитку, технологія бюджету участі нівелює будь-які відмінності між мешканцями громади у контексті їхнього впливу на ухвалення рішення щодо виділення бюджетних коштів на його (проекту) реалізацію.

Принагідно зазначимо, що партиципаторне бюджетування було започатковано у 1989 р. у бразильському місті Порту-Алегрі з метою зниження рівня корупції і вирішення соціальних проблем, а з часом набуло активного поширення у світі. «Її характерними ознаками як інноваційної технології управління є: визначення частини бюджету адміністративно-територіального утворення, над витрачанням коштів якого дискутуватимуть громадяни у відповідному періоді; можливість подання громадянами проектів за встановленими вимогами на розгляд комісії та за умови підтвердження відповідності вимогам – на голосування; обов'язковість виконання рішень, які приймають мешканці під час голосування; можливість жителів адміністративної території голосувати за проекти (ідеї), реалізація яких задовольнить потреби місцевої громади; реалізація інвестиційних проектів винятково на території юрисдикції відповідного органу місцевого самоврядування; можливість зміцнення громади шляхом створення умов для її членів дискутувати, обговорювати основні проблеми й ухвалювати спільні рішення» [4, с. 467].

В Україні з метою підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади, покращення якості надання публічних послуг партиципаторне бюджетування застосовується з 2015 р. Залежно від рівня бюджетної системи, джерел формування бюджетних ресурсів, проблем, на вирішення яких

вони спрямовуються, терміну реалізації ініційованих громадськістю інвестиційних проєктів можна виокремити:

- партиципаторні бюджети, відомі як громадські бюджети (започатковані у 2015 р.), які формуються на рівні сільських, селищних та міських територіальних громад, є компонентом їхніх бюджетів, а ресурси витрачаються на проєкти, спрямовані, як правило, на підвищення комфортності проживання громадян у цих територіальних громадах чи вирішення інших проблем місцевого значення. Термін реалізації таких інвестиційних проєктів не повинен перевищувати одного року;

- партиципаторний бюджет, відомий як всеукраїнський громадський бюджет (започаткований у 2019 р.), що включає бюджетні ресурси, сформовані за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, створеного у складі Державного бюджету України, та місцевого бюджету (обсяг співфінансування з місцевого бюджету органу місцевого самоврядування, на території якого планується реалізація інвестиційного проєкту регіонального розвитку, має бути не меншим 10% від залишкової вартості проєкту з урахуванням понесених витрат на момент подачі проєкту до участі в конкурсі) відповідного органу місцевого самоврядування, на території якого планується реалізація інвестиційного проєкту регіонального розвитку. Кошти витрачаються на проєкти, спрямовані, як правило, на вирішення проблем регіонального значення відповідно до стратегії регіонального розвитку, а термін їх реалізації може становити від одного до трьох років. Крім того, суб'єкт, на фінансування об'єкта якого залучаються ресурси Державного фонду регіонального розвитку за проєктом всеукраїнського громадського бюджету, повинен утримувати такий об'єкт за рахунок коштів місцевого бюджету або власних фінансових ресурсів.

На основі статистичних даних, розміщених у Е-сервісі «Громадський бюджет» на платформі електронної демократії Е-DEM, проаналізуємо практику здійснення партиципаторного бюджетування на рівні територіальних громад в Україні (рис. 1 табл. 1–3).

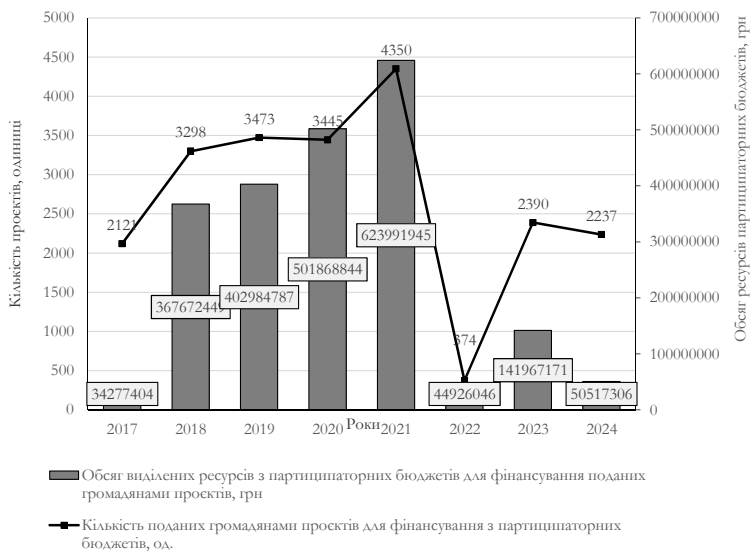

Рис. 1. Партиципаторне бюджетування на рівні територіальних громад України у 2017–2024 рр.

Джерело: складено і розраховано авторами на основі даних [9].

Упродовж 2017–2021 рр. спостерігалася позитивна тенденція до зростання обсягу виділених ресурсів з партитипаторних бюджетів територіальних громад для фінансування поданих громадянами проєктів (з 34,3 млн грн у 2017 р. до 624 млн у 2021 р.) та кількості ініційованих інвестиційних проєктів (з 2121 од. у 2017 р. до 4350 од. у 2021 р.).

У 2022 р. практика впровадження партитипаторного бюджетування (зокрема фінансування проєктів-переможців 2021 р., подання і голосування за проєкти 2022 р. для реалізації у наступному бюджетному періоді) у окремих територіальних громадах призупинилася у зв'язку із введенням воєнного стану та необхідності першочергового здійснення видатків бюджетів різних рівнів на національну оборону.

Таблиця 1

**Динаміка кількості поданих громадянами проєктів для
фінансування з партиципаторних бюджетів територіальних
громад в Україні у 2017–2024 рр., од.**

	Регіони	Роки							
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Вінницька	39	41	55	57	100	0	176	1
2	Волинська	0	79	33	56	117	0	57	23
3	Дніпропетровська	0	132	247	271	285	13	0	64
4	Донецька	0	25	20	67	175	12	0	0
5	Житомирська	0	94	28	21	30	0	0	0
6	Закарпатська	0	81	48	77	45	3	0	0
7	Запорізька	0	59	40	13	25	0	0	0
8	Івано-Франківська	0	0	66	27	132	123	0	0
9	Київська	17	157	117	115	152	11	24	19
10	Кіровоградська	48	59	85	57	54	0	0	0
11	Луганська	0	71	6	76	143	23	0	0
12	Львівська	0	67	80	44	74	0	0	0
13	Миколаївська	0	85	74	78	125	0	0	0
14	Одеська	0	24	45	24	17	43	3	18
15	Полтавська	0	149	153	112	244	85	25	6
16	Рівненська	0	4	47	49	90	60	0	0
17	Сумська	0	0	4	15	44	0	0	0
18	Тернопільська	0	30	124	100	137	0	29	3
19	Харківська	0	64	94	110	169	1	20	31
20	Херсонська	0	0	0	0	5	0	0	0
21	Хмельницька	0	59	58	23	128	0	10	42
22	Черкаська	0	0	19	27	27	0	0	0
23	Чернівецька	0	0	10	6	11	0	0	6
24	Чернігівська	0	0	1	0	0	0	23	0

Джерело: складено і розраховано авторами на основі даних [9].

Починаючи з 2023 р. практика використання партиципаторного бюджетування як технології управління публічними фінансами відновилася у територіальних громадах частини областей, зокрема Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Київської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської. Однак, обсяги бюджетних ресурсів, які були виділені на реалізацію проектів партиципаторного бюджету, у 2023 році скоротились порівняно з довоєнним 2021 роком вчетверо. Значних змін зазнала цільова структура проектів розвитку, серед яких вагоме місце зайняли проекти, спрямовані на інтереси військових та ветеранів новітньої війни, зокрема їхню реабілітацію та інтеграцію до життя громади.

Якщо враховувати такий показник як «частка виділених ресурсів з партиципаторних бюджетів територіальних громад окремої області у загальному обсязі видатків партиципаторних бюджетів України для фінансування поданих громадянами проектів», можна стверджувати, що найбільш активно партиципаторне бюджетування впроваджувалося у Полтавській, Київській, Тернопільській, Вінницькій, Закарпатській, Дніпропетровській та Харківській областях (табл. 3).

Передумовою ефективного впровадження до бюджетної практики технології партиципаторного бюджету є її належне методологічне забезпечення, процедурна розробленість, застосуванням діджитал-технологій. За спостереженнями S. Scherer, M. A. Wimmer, відсутність еталонних моделей, якими б органи місцевого самоврядування могли керуватись при впровадженні громадських ініціатив, спричиняють труднощі в об'єктивному оцінюванні трудових та фінансових витрат, які необхідні для ефективного використання різних форм участі громадськості у вирішенні проблем місцевого розвитку [5].

Відштовхуючись від цього висновку й на основі критеріїв ідентифікації бюджету як партиципаторного (за характером та ступенем участі громадян у бюджетному процесі), S. Scherer, M. A. Wimmer запропонували його еталонну (концептуальну) модель, що може бути використана для оцінювання доцільності та вигод від впровадження цієї практики у конкретній громаді.

Таблиця 2

**Динаміка обсягу виділених ресурсів з партиципаторних
бюджетів територіальних громад для фінансування поданих
громадянами проєктів в Україні у 2017–2024 рр., грн**

	Регіони	Роки							
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Вінницька	18358410	23406029	26113027	30651017	36267365	0	71143605	195630
2	Волинська	0	11903382	7499297	12950441	20928158	0	16912561	5651182
3	Дніпро-петровська	0	19501755	32345982	37122535	52831879	1717007	0	17354431
4	Донецька	0	3144522	2853976	8607347	22863772	5222501	0	0
5	Жито-мирська	0	73711646	2271097	56397712	5820048	0	0	0
6	Закар-патська	0	14206685	17142061	35224421	20107447	205954	0	0
7	Запорізька	0	14879272	3524708	5094223	8375041	0	0	0
8	Івано-Франківська	0	0	22728707	9983813	32715296	10264953	0	0
9	Київська	1907365	43750285	51967164	58505643	59478253	2502275	4703279	5269885
10	Кірово-градська	14011629	12080965	27770736	14810845	11965097	0	0	0
11	Луганська	0	17857417	490712	27893990	41879551	3383250	0	0
12	Львівська	0	4543950	8241692	3874278	10159751	0	0	0
13	Микола-ївська	0	25033138	34285843	42209871	80997493	0	0	0
14	Одеська	0	2297936	11706214	4670806	0	12133420	1501736	0
15	Полтавська	0	88164989	71751234	50993091	79623387	5944704	3794646	700000
16	Рівненська	0	248870	3630780	5153051	14671463	3501983	0	0
17	Сумська	0	0	319679	5656455	9306238	0	0	0
18	Тернопільська	0	2336758	60415202	68282950	73715521	0	32334490	1316465
19	Харківська	0	6521065	8066335	10578309	17128938	49999	1741156	6754949
20	Херсонська	0	0	0	0	71986	0	0	0
21	Хмельницька	0	4083785	5246886	9507604	19883403	0	1583470	12826064
22	Черкаська	0	0	3954865	3371293	4615058	0	0	0
23	Чернівецька	0	0	533590	329149	586800	0	0	448700
24	Чернігівська	0	0	125000	0	0	0	8252228	0

Джерело: складено і розраховано авторами на основі даних [9].

Ця модель передбачає різні платформи залучення громадськості до бюджетного процесу, зокрема участь у розробці бюджетних

пріоритетів, можливість подавати пропозиції до проекту бюджету, коментувати та оцінювати їх. На підставі цього відбувається рейтингування пропозицій та їхнє подальше включення до бюджету [5]. Міркування щодо недостатньої методологічної розробленості технології бюджету участі поділяють R. Efremov, D. Rios Insua. Вченими запропоновано прототип веб-інструменту підтримки прийняття рішень, спрямований на вирішення проблем бюджету участі. Він передбачає впровадження фреймворку для допомоги недосвідченим користувачам, а також методу моделювання групових переваг за участю громадськості [1].

Таблиця 3

Динаміка частки виділених ресурсів для фінансування поданих громадянами проєктів з партиципаторних бюджетів територіальних громад окремої області у загальному обсязі витатків бюджетів участі в Україні у 2017–2024 рр., %

	Регіони	Роки							
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вінницька	53,56	6,37	6,48	6,11	5,81	0,00	50,11	0,39
2	Волинська	0,00	3,24	1,86	2,58	3,35	0,00	11,91	11,19
3	Дніпро-петровська	0,00	5,30	8,03	7,40	8,47	3,82	0,00	34,35
4	Донецька	0,00	0,86	0,71	1,72	3,66	11,62	0,00	0,00
5	Житомирська	0,00	20,05	0,56	11,24	0,93	0,00	0,00	0,00
6	Закарпатська	0,00	3,86	4,25	7,02	3,22	0,46	0,00	0,00
7	Запорізька	0,00	4,05	0,87	1,02	1,34	0,00	0,00	0,00
8	Івано-Франківська	0,00	0,00	5,64	1,99	5,24	22,85	0,00	0,00
9	Київська	5,56	11,90	12,90	11,66	9,53	5,57	3,31	10,43
10	Кіровоградська	40,88	3,29	6,89	2,95	1,92	0,00	0,00	0,00
11	Луганська	0,00	4,86	0,12	5,56	6,71	7,53	0,00	0,00
12	Львівська	0,00	1,24	2,05	0,77	1,63	0,00	0,00	0,00

Продовження табл 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13	Миколаївська	0,00	6,81	8,51	8,41	12,98	0,00	0,00	0,00
14	Одеська	0,00	0,62	2,90	0,93	0,00	27,01	1,06	0,00
15	Полтавська	0,00	23,98	17,80	10,16	12,76	13,23	2,67	1,39
16	Рівненська	0,00	0,07	0,90	1,03	2,35	7,79	0,00	0,00
17	Сумська	0,00	0,00	0,08	1,13	1,49	0,00	0,00	0,00
18	Тернопільська	0,00	0,64	14,99	13,61	11,81	0,00	22,78	2,61
19	Харківська	0,00	1,77	2,00	2,11	2,75	0,11	1,23	13,37
20	Херсонська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
21	Хмельницька	0,00	1,11	1,30	1,89	3,19	0,00	1,12	25,39
22	Черкаська	0,00	0,00	0,98	0,67	0,74	0,00	0,00	0,00
23	Чернівецька	0,00	0,00	0,13	0,07	0,09	0,00	0,00	0,89
24	Чернігівська	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	5,81	0,00

Джерело: складено і розраховано авторами на основі даних [9].

На основі аналізу вітчизняної практики партиципаторного бюджетування на рис. 2 наведено алгоритм його здійснення на рівні територіальної громади.

Як бачимо, партиципаторне бюджетування здійснюється поетапно:

1) етап прийняття рішень щодо партиципаторного бюджету, під час якого реалізують підготовчі заходи з впровадження партиципаторного бюджетування у громаді, формують його інституційне забезпечення, проводять інформаційну кампанію, визначають можливі джерела фінансування, автори розробляють і подають органам місцевого самоврядування (далі – ОМС) проекти партиципаторного бюджету, проводять експертизу та відбір проектів, громадське голосування за них та визначення рейтингу проєктів-переможців, затвердження рішенням органу місцевого самоврядування видатків відповідного бюджету на реалізацію проєктів партиципаторного бюджету у бюджетному періоді;

2) етап реалізації проєктів партиципаторного бюджету, який передбачає визначення виконавців проєктів, розроблення технічної документації, придбання товарів і послуг відповідно до діючих правил публічних закупівель, виконання визначених робіт у межах проєктів партиципаторного бюджету;

3) етап моніторингу реалізації проєктів партиципаторного бюджету та оцінювання успішності партиципаторного бюджетування включає заходи щодо спостереження й контролю за процесом реалізації проєктів партиципаторного бюджету, їх оцінювання за допомогою визначених індикаторів, складання звітності та презентації результатів у процесі обговорення підсумків виконання бюджетів органів місцевого самоврядування.

Попередній аналіз практики функціонування партиципаторного бюджетування вказав на ряд проблем використання цієї технології управління публічними фінансами:

- відсутність уніфікованих процедур партиципаторного бюджетування щодо формування обсягу бюджету участі у місцевому бюджеті, врахування особливостей соціально-економічного розвитку громад та специфіки потреб населення. Особливою проблемою є нерозробленість універсальної методики оцінювання ініційованих громадськістю проєктів, які претендують на отримання бюджетного фінансування. Наслідком цього є відірваність частини проєктів від пріоритетів стратегічного розвитку громад. В більшості громад подання проєктів до партиципаторного бюджету не передбачає фінансових зобов'язань для їх ініціаторів. Це стає причиною подання одіозних проєктів, що спричиняють марне витрачання бюджетних коштів;

- проблемним залишається питання вибору напрямів розподілу ресурсів бюджету участі за тематикою і територіальною ознакою, критеріїв їх оптимізації. Окремою проблемою є участь в партиципаторному бюджеті «шкільних» проєктів, які перетворюють процес голосування на змагання між школами. В окремих громадах проєкти, ініційовані закладами освіти виділяють в окрему групу для зниження конкуренції з іншими проєктними пропозиціями. Більш того, участь «шкільних» проєктів, які передбачають проведення ремонтів чи закупівлю обладнання у заклади освіти взагалі не прийнятна, адже

суперечить ідеї бюджету участі як технології розподілу бюджетних коштів на проекти, доступ до яких та користь від яких будуть отримувати усі мешканці громади. Подібна ситуація може спостерігатись і щодо інших проектів, ініційованих закладами соціальної сфери. Варіантом вирішення цієї проблеми може бути встановлення норми, що відмежовує в окрему групу подані на конкурс проекти, які реалізуються в інтересах конкретної установи. Це розширить можливості участі в конкурсі більш креативних, нестандартних проектів розвитку.

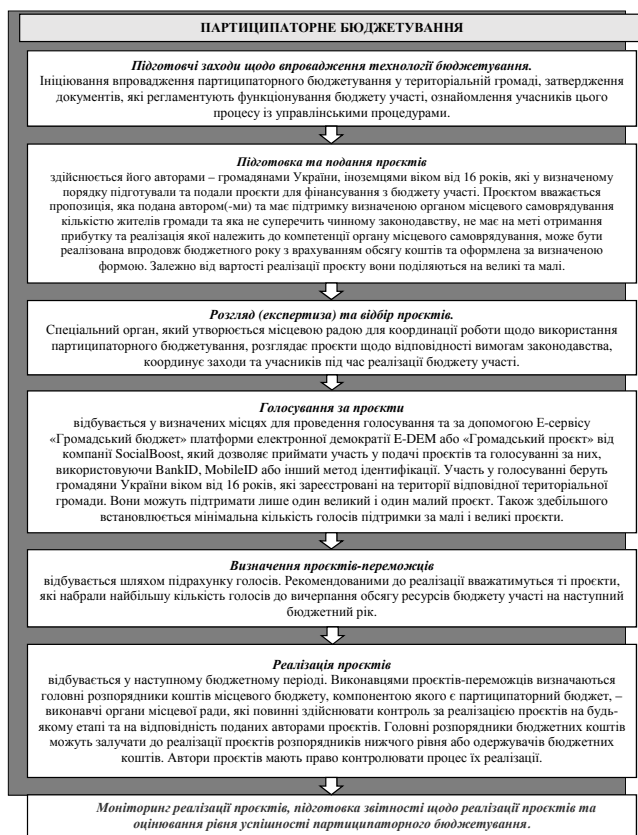

Рис. 2. Алгоритм партисипаторного бюджетування на рівні громади

Джерело: побудовано авторами на основі [3; 10].

Окремою проблемою є відсутність запобіжників для концентрації проектів партиципаторного бюджету в окремих населених пунктах/мікрорайонах громади. Головним чинником цієї ситуації є відмінності у чисельності мешканців цих складових громади, а меншою мірою – їхні інтереси й активність. В контексті розроблення універсальної процедури функціонування партиципаторного бюджету доцільно передбачити схему розподілу фінансування між проектами, яка б упереджувала концентрацію переважної частини цих проектів в окремому населеному пункті/мікрорайоні;

– інша проблема використання технології партиципаторного бюджету – доволі низька залученість мешканців до процесу, пов'язана з недостатнім інформуванням. Поглиблює цю проблему загальний низький рівень цифрової грамотності та низька активність у використанні електронного цифрового підпису, BankID та інших інструментів онлайн-ідентифікації. Через це майже виключені з процесу голосування пенсіонери, внутрішньо переміщені особи та інші категорії осіб. Як спосіб вирішення цієї проблеми, можливо розширити варіанти проходження ідентифікації, додавши до них голосування через банкомати чи через MobileID;

– ґрунтовною проблемою застосування партиципаторного бюджету є недостатня якість поданих проектів, особливо в частині планування бюджету. Зазвичай, проекти-переможці після підтримки з боку населення все ще потребують ґрунтового фахового доопрацювання. У багатьох громадах представники місцевої влади можуть упереджено ставитись до проектів партиципаторного бюджету, неналагоджена комунікація з ініціаторами проектів, що негативно впливає на перспективи їхньої реалізації.

Визначальна роль на етапі прийняття рішень щодо партиципаторного бюджету відводиться заходам із експертизи та відбору проєктів органом місцевого самоврядування, оскільки вони значною мірою впливають на ефективність використання фінансових ресурсів, які спрямовуються на реалізацію проєктів.

Результати компаративного аналізу зарубіжної і вітчизняної практики партиципаторного бюджетування свідчать про наявність різних підходів до проведення експертизи, інколи досить суб'єктивних

і суперечливих. Для реалізації принципу неупередженості й об'єктивності під час експертизи проєктів партиципаторного бюджету та мінімізації негативного впливу ризиків у зазначеному напрямі пропонуємо органам місцевого самоврядування використовувати поданий на рис. 3 алгоритм проведення експертизи та відбору проєктів партиципаторного бюджету територіальної громади з наступним урахуванням її результатів під час визначення рейтингу проєктів-переможців партиципаторного бюджету після завершення голосування за них громадянами.

Експертиза проєкту партиципаторного бюджету органом місцевого самоврядування розпочинається із його перевірки на відповідність визначеним узагальнюючим вимогам до такого типу проєктів. У випадку прийняття позитивного рішення щодо проєкту на цьому етапі експертизи, проєкт оцінюють на відповідність цілям стратегічного розвитку територіальної громади. Залежно від того, хто отримає користь від реалізації проєкту (користувачі та/або діяльність окремої організації чи жителі територіальної громади, які не відносяться до перерахованих вище бенефіціарів), проєкту партиципаторного бюджету присвоюється пріоритет *A* або *B*. Вид пріоритету проєкту впливає на підсумковий розрахунок кількості голосів за результатами голосування громадян за певний проєкт, оскільки кожному пріоритету відповідає визначений органом місцевого самоврядування коефіцієнт пріоритету: коефіцієнт пріоритету *a* – проєкту із пріоритетом *A*, коефіцієнт пріоритету *b* – проєкту із пріоритетом *B* ($a + b = 1$).

Обов'язковим етапом експертизи проєкту партиципаторного бюджету є оцінювання джерел його фінансування з наступним присвоєнням пріоритету залежно від виду таких джерел. Якщо проєкт фінансуватиметься виключно за рахунок бюджетних ресурсів, то йому присвоюється пріоритет *F* з коефіцієнтом пріоритету *f*. Якщо ж для фінансування проєкту, крім бюджетних ресурсів, будуть залучатися фінансові ресурси партнерів, то залежно від обсягу фінансової підтримки проєкту партнерами буде присвоєно: пріоритет *D* із коефіцієнтом пріоритету *d* – якщо фінансова підтримка проєкту партнерами $> 10\%$ вартості

проєкту, або пріоритет E із коефіцієнтом пріоритету e , якщо фінансова підтримка проєкту партнерами $< 10\%$ вартості проєкту ($f + d + e = 1$). Таким чином, кожному проєкту буде присвоєно пріоритет залежно від виду джерел фінансування проєкту із множини пріоритетів $H = \{AF, AD, AE, BF, BD, BE\}$ із відповідними коефіцієнтами пріоритету залежно від виду пріоритету проєкту із множини коефіцієнтів пріоритету $G = \{af, ad, ae, bf, bd, be\}$ ($af + a + d + ae + bf + bd + be = 1$).

Рейтинг проєкту партиципаторного бюджету (R) після завершення голосування за нього жителів територіальної громади пропонуємо визначити за формулою (1):

$$R = q \cdot g \quad (1)$$

де q – кількість голосів, які віддали жителі територіальної громади на підтримку конкретного проєкту; g – коефіцієнт пріоритету, що був присвоєний проєкту, з урахуванням виду пріоритету проєкту залежно від джерел його фінансування та користі від реалізації проєкту для його бенефіціарів, $g \in G$.

Запропонований науковий підхід до визначення рейтингу проєкту партиципаторного бюджету базується:

- з одного боку, на громадському виборі через кількість голосів, які віддані жителями територіальної громади на підтримку проєкту;
- з другого боку – на експертній оцінці проєкту органом місцевого самоврядування, яка враховує користь від реалізації проєкту для його бенефіціарів та види джерел фінансування проєктів партиципаторного бюджету.

Поряд із необхідністю удосконалення процедур проведення експертизи, відбору та визначення рейтингу проєктів-переможців партиципаторного бюджету з урахуванням результатів голосування й експертної оцінки органом місцевого самоврядування, в умовах обмеженості фінансових ресурсів і необхідності їх ефективного використання доцільним є розроблення наукового підходу із застосуванням економіко-математичного моделювання до оптимізації видатків бюджету участі на проєкти, які будуть реалізовані у результаті їх здійснення.

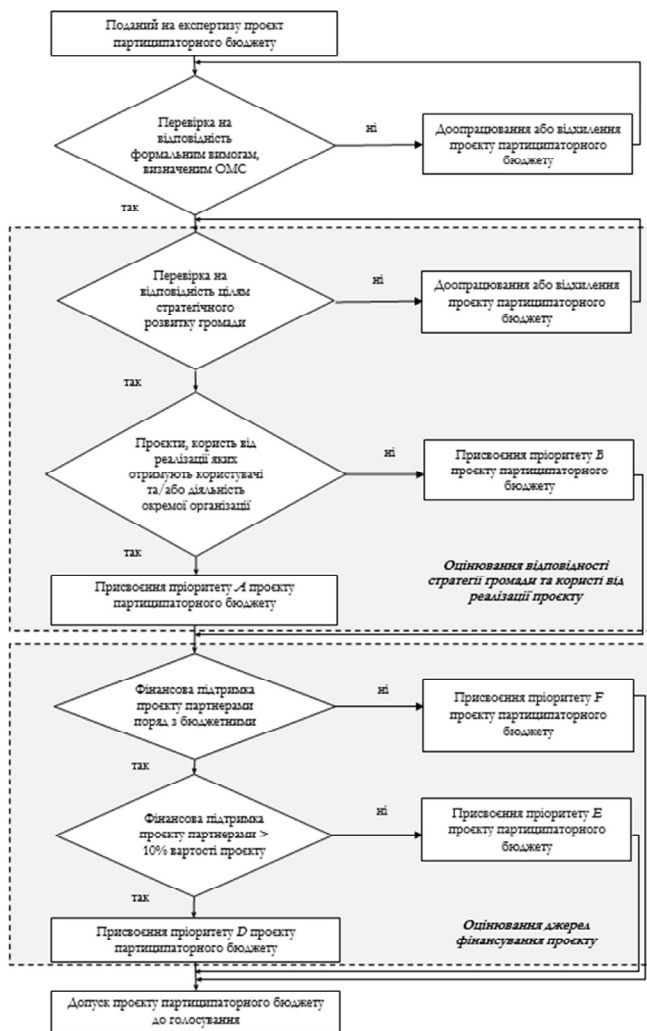

Рис.3. Алгоритм проведення експертизи та відбору органом місцевого самоврядування проєктів партиципаторного бюджету територіальної громади

Джерело: складено авторами

Скажімо, існує n виборців територіальної громади, m ініційованих громадськістю проєктів, стосовно яких задані вартості і які розділені на S категорій (освіта, соціальний захист, охорона здоров'я, культура і мистецтво, туризм, фізична культура і спорт, транспорт, житлово-комунальне господарство, екологія та ін.), U мікрорайонів територіальної громади, L локацій бенефіціарів проєкту, H пріоритетів залежно від виду джерел фінансування проєкту. Відомими є вартість проєктів; максимальна кількість проєктів, за які може проголосувати кожен виборець; межі обсягів бюджетних ресурсів, які заплановано витратити з бюджету участі на реалізацію проєктів; частки видатків бюджету участі на деякі категорії проєктів; мінімальні частки видатків бюджету участі на мікрорайони територіальної громади.

Відтак, побудуємо модель відбору множини проєктів партисипаторного бюджету за перевагами виборців та пріоритетами проєктів залежно від видів джерел фінансування проєктів. Переваги виборців представимо у вигляді функції корисності. Пріоритет проєкту залежно від виду джерел його фінансування врахуємо за допомогою коефіцієнта пріоритету.

Для побудови економіко-математичної моделі введемо позначення:

i – індекс виборця, $i = \overline{1, n}$; j – індекс проєкту за ступенем реалізації, $j = \overline{1, m}$; J_1, J_2 – множини проєктів, що можуть бути реалізовані відповідно частково чи повністю, $(|J_1| + |J_2| = m)$; s – індекс проєкту за категоріями, $s = \overline{1, S}$, $s \in S^*$, де S^* – множина категорій проєкту; l – індекс проєкту за локацією бенефіціарів проєкту, $l = \overline{1, L}$, $l \in L^*$, де L^* – множина локацій бенефіціарів проєкту; h – індекс пріоритету проєкту залежно від джерел фінансування, $h = \overline{1, 6}$, $h \in H$, де H – множина пріоритетів проєктів залежно від джерел фінансування; u – індекс мікрорайону, $u = \overline{1, U}$, $u \in U^*$, де U^* – множина мікрорайонів; J_{sthu} – множина проєктів категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерела фінансування проєкту h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду, $\sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} \sum_{u \in U^*} |J_{sthu}| = m$; x_{jsthu} – ступінь

завершеності проекту j -го виду, категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерел фінансування h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду; P_{jslhu} – вартість проекту j -го виду за ступенем реалізації, категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерел фінансування h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду; V та W – відповідно нижня та верхня межа обсягу виділених видатків партиципаторного бюджету; r – максимальна кількість проектів, за які може проголосувати кожен виборець; ks – частка видатків партиципаторного бюджету на категорію s -го виду; vu – мінімальна частка видатків партиципаторного бюджету на мікрорайон u -го виду; C_{ijslhu} – корисність для i -го виборця від проекту j -го виду за ступенем реалізації, категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерела фінансування h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду, $c_{ijslhu} \in \{0; 1\}$ – рішення виборця: не обирає чи обирає проект; g_{jslhu} – коефіцієнт пріоритету проекту j -го виду, категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерел фінансування h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду.

Маючи C_{ijslhu} , можна розрахувати $C_{jslhu} = \sum_{i=1}^n c_{ijslhu}$ – корисність проекту j -го виду, категорії s -го виду, за локацією бенефіціарів l -го виду, що відноситься до джерел фінансування h -го виду, і належить до мікрорайону u -го виду.

Враховуючи введені позначення, математична модель оптимізації видатків партиципаторного бюджету матиме вигляд (формули (2–9)):

знайти набір проектів $\{x_{jslhu}\}$, який забезпечить

$$Z = \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} \sum_{u \in U^*} C_{jslhu} g_{jslhu} x_{jslhu} \rightarrow \max \quad (2)$$

при виконанні умов:

за ступенем завершеності проекту партиципаторного бюджету:

– проект може бути реалізований частково:

$$0 \leq x_{jslhu} \leq 1, \quad j \in J_1, \quad s \in S^*, \quad l \in L^*, \quad h \in H, \quad u \in U^* \quad (3)$$

– проєкт не виконується взагалі чи виконується повністю:

$$x_{jslhu} \in \{0; 1\}, \quad j \in J_2, \quad s \in S^*, \quad l \in L^*, \quad h \in H, \quad u \in U^* \quad (4)$$

2) за вартістю проєктів партиципаторного бюджету, враховуючи наявні бюджетні ресурси:

$$V \leq \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} \sum_{u \in U^*} p_{jslhu} x_{jslhu} \leq W \quad (5)$$

за максимальною кількістю проєктів, за які може проголосувати кожен виборець:

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} c_{ijslhu} \leq r, \quad u \in U^*, \quad i = \overline{1, n} \quad (6)$$

за часткою видатків партиципаторного бюджету на категорію проєктів партиципаторного бюджету s-го виду:

$$k_s V \leq \sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} \sum_{u \in U^*} p_{jslhu} x_{jslhu} \leq k_s W, \quad s \in S^* \quad (7)$$

за мінімальною часткою видатків партиципаторного бюджету на проєкти партиципаторного бюджету мікрорайону u-го виду

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} p_{jslhu} x_{jslhu} \geq v_u V, \quad u \in U^*; \quad (8)$$

за неможливістю профінансувати всі проєкти партиципаторного бюджету:

$$\sum_{j \in J_{u,l}} \sum_{s \in S^*} \sum_{l \in L^*} \sum_{h \in H} \sum_{u \in U^*} p_{jslhu} > W \quad (9)$$

Поряд із чинниками локального значення, пов'язаними із особливостями визначення виборчих пріоритетів та фінансових обмежень конкретної громади, обсяг фінансових ресурсів, які надходять на реалізацію проєктів бюджету участі залежить також від чинників більш високого порядку, пов'язаних із станом економіки, правової системи, ефективністю урядування та іншими макропараметрами. Моделювання їх кореспонденції з обсягами видатків бюджетів участі територіальних громад виступає інформаційним підґрунтям для прогнозування динаміки бюджетних ресурсів, які надходять на реалізацію ініційованих

громадськістю проектів в залежності від змін інституційного середовища функціонування системи публічних фінансів.

Інституційне середовище функціонування усіх компонент системи публічних фінансів об'єднує чинники різного походження та характеру дії. Вони визначають як загальну динаміку бюджетних ресурсів, які надходять у розпорядження органів публічної влади, так і формують їхні структурні параметри. Насамперед, динаміка видатків бюджету участі територіальних громад залежить від макроекономічної ситуації в країні, що виражається темпами зростання ВВП, який є джерелом утворення бюджетних ресурсів на усіх рівнях бюджетної системи. Однак, більший інтерес складає відстеження залежності параметрів бюджету участі від динаміки індикаторів, які характеризують рівень інституційного розвитку країни, а саме:

- від рівня корупції, оскільки цей неформальний інститут у країнах з низьким рівнем інституційного розвитку (до яких належить Україна) справляє вагомий вплив на бюджетні відносини, негативно впливає на ефективність управлінських рішень щодо розподілу й використання бюджетних ресурсів. Оскільки партиципаторний бюджет за своєю природою є бюджетною технологією, яка покликана посилити прозорість розподілу бюджетних ресурсів, нівелювати вплив корупційних ризиків на формування пріоритетів бюджетних видатків, збільшення обсягів партиципаторного бюджету мало б позитивно позначатись на показниках контролю над корупцією і навпаки;

- від якості правового середовища, що вимірюється індикатором верховенства права як реального свідчення ефективності функціонування правової системи. Поряд із забезпеченням транспарентності використання бюджетних ресурсів, впровадження бюджету участі покликане забезпечити відповідність напрямів використання коштів бюджету інтересам мешканців територіальної громади, які у такий спосіб можуть реалізувати своє законне право на участь в управлінні публічними фінансами. Від якості правової системи залежить те, чи реалізуються принципи правової держави при функціонуванні

системи публічних фінансів, зокрема при розподілі бюджетних ресурсів на проекти місцевого розвитку;

– від ефективності урядування, яка інтегрує у собі якісні параметри формування бюджетних ресурсів (спроможність уряду акумулювати необхідні ресурси) та їхнього розподілу й використання у розрізі пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку. Зважаючи на ключову ідею, покладену в основу розроблення технології бюджету участі, раціонально припустити про існування прямої залежності між рівнем ефективності урядування та обсягом видатків бюджету участі.

Для перевірки припущень про існування залежності динаміки бюджету участі від параметрів інституційного середовища функціонування публічних фінансів, звернемось до інструментарію економіко-математичного моделювання. Для нього обрано часовий діапазон 2017-2022 рр., що зумовлене такими причинами: по-перше, відсутністю даних щодо обсягів бюджетних ресурсів, які надходять на функціонування бюджету участі у період до 2017 року; по-друге, фактичним призупиненням партиципаторного бюджетування в період воєнного стану в Україні у зв'язку із впровадженням обмежень на використання бюджетних коштів. Навіть із частковим відновленням використання бюджету участі у 2023 році, повної статистичної бази про його обсяги немає.

Для практичної реалізації дослідження застосовано можливості пакету Data Analysis програмного продукту MS Excel, який дає можливість працювати з великими масивами баз даних. Для оцінювання впливу правового середовища та якості урядування на динаміку фінансової компоненти бюджету участі було обрано показники: індекси державних витрат, податкової свободи, ефективності діяльності уряду як компоненти при розрахунку індексу економічної свободи [2], обсяг ВВП України (у розрахунку в гривні та дол. США) [8], а також індекси контролю над корупцією, ефективності уряду та верховенства права, як складові Worldwide Governance Indicators від Світового банку [7]. Попередній аналіз за допомогою матриці парних коефіцієнтів кореляції та їх оцінювання відповідно до шкали Чеддока вказав

на наявність колінеарності між окремими показниками, що може вплинути на адекватність моделі. Тому для уникнення дублювання було прийнято рішення взяти до уваги тільки показники: індексу державних витрат (x_1), контролю над корупцією (x_2), ефективності уряду (x_3) та верховенства права (x_4), тіснота зв'язку між якими дає підстави визначати їх як незалежні змінні. У табл. 4 відображено матрицю коефіцієнтів кореляції, яка демонструє помірність зв'язку між обраними індикаторами.

Таблиця 4

Матриця коефіцієнтів кореляції між індикаторами якості правового середовища та ефективності урядування в Україні

	x_1	x_2	x_3	x_4
X_1	1	0,254625	0,612587	0,372761
X_2	0,254625	1	-0,34503	-0,5267
X_3	0,612587	-0,34503	1	0,661408
X_4	0,372761	-0,5267	0,661408	1

Джерело: розраховано авторами

Для підвищення об'єктивності моделювання впливу індикаторів якості правового середовища та ефективності урядування на динаміку видатків на бюджет участі (Y) було проведено регресійний аналіз із використанням лінійної та гіперболічної функцій, функції експоненти, результати якого представлені у табл. 5. За даними таблиці, значення коефіцієнта множинної детермінації для усіх моделей перевищує 0,99, що свідчить про значний кореляційний зв'язок між факторними індикаторами та результатом. Відповідно до коефіцієнту Фішера розроблені моделі є адекватними з ймовірністю 95%, значення F -критерію для них складає менше від 0,05.

Крім перевірки адекватності моделі в цілому, застосування t -критерію Стюдента дає можливість оцінити статистичну значущість кожного факторного параметру економетричної моделі. Результати моделювання за цим критерієм (P -value) свідчать, що

у моделі лінійної регресії змінна x_2 є статистичним нулем, тобто оцінювати вплив цього чинника на динаміку результату некоректно. Такий же висновок можна зробити за показниками гіперболічної моделі, а в степеневій моделі (експоненти) статистичними нулями є змінні x_2 , x_3 та x_4 .

Застосування методу найменших квадратів (за способом мінімізації суми квадратів залишків) для оцінки адекватності регресійних моделей залежності видатків на бюджет участі від якості правового середовища та ефективності урядування засвідчило, що найбільш адекватною за цим критерієм є модель за функцією гіперболи. Змодельовані значення результативного показника за цією моделлю демонструють найменше відхилення від фактичних параметрів, які подає статистика бюджету участі в Україні. Однак, раціональне прочитання отриманих коефіцієнтів залежності кореляційно-регресійної моделі дає підстави визначити лінійну модель як найбільш адекватну з точки зору відображення залежності між динамікою видатків бюджету участі та параметрами інституційного середовища функціонування публічних фінансів. Вона підтверджує, що покращення динаміки ВВП та державних витрат, зміцнення верховенства права та ефективності урядування має позитивний вплив на показники бюджету участі.

Парадоксально, але обернена залежність параметрів бюджету участі від значення індикатора контролю над корупцією також має своє пояснення. Зміцнення контролю над корупцією, яке є свідченням прогресу у питаннях зменшення масштабів марнотратства й розкрадання бюджетних коштів, «розмиває» потребу в існуванні бюджету участі як бюджетної технології, що покликана підвищити ефективність використання бюджетних коштів через зміцнення контролю над ними процесами з боку громадськості. Ефективність протидії корупції дає можливість забезпечити відповідність суспільним пріоритетам усього обсягу видатків бюджету, а не тільки тієї частини, що надходить на реалізацію ініційованих громадськістю проектів розвитку.

Таблиця 5

**Результати реалізації кореляційно-регресійної моделі
оцінювання впливу індикаторів якості правового середовища
та ефективності урядування на динаміку видатків на бюджет
участі в Україні**

Regression Statistics							
		linear function		hyperbolic function		exponent function	
		$Y = a_0 + a_1x_1 + \dots + a_4x_4$		$Y = a_0 + \frac{a_1}{x_1} + \dots + \frac{a_4}{x_4}$		$Y = a_0x_1^{a_1} \dots x_4^{a_4}$	
Multiple R		0,999965029		0,9999981		0,999596591	
R Square		0,999930058		0,9999962		0,999193345	
Adjusted R Square		0,999650292		0,9999811		0,995966724	
Standard Error		4758,807755		1105,0468		0,073633886	
Observations		6		6		6	
F		3574,162923		66288,48		309,6717518	
Significance F		0,012544		0,002913		0,042591	
		Coefficients	P-value	Coefficients	P-value	Coefficients	P-value
Intercept		-3145461,479	0,009	3646810,842	0,002	-40,969	0,035
X Variable 1		40528,822	0,016	-77099217,790	0,003	8,826	0,046
X Variable 2		-613,321	0,606	-1019283,211	0,055	-1,030	0,170
X Variable 3		12855,149	0,038	-10570692,320	0,030	3,141	0,179
X Variable 4		52871,100	0,016	-28250723,210	0,003	3,745	0,072
Year	Y	Y_ML	e^2	Y_MH	e^2	Y_ME	e^2
2017	51924,53	51993,95	4818,68	51938,51	195,52	51977,67	2823,52
2018	404687,82	403829,90	735974,40	404522,70	27261,98	399774,84	24137420,69
2019	547313,06	545171,70	4585296,00	546782,40	281586,83	528913,98	338526283,10
2020	567492,19	571449,90	15663776,00	568406,30	835588,68	603252,99	1278834721,00
2021	606938,09	605673,10	1600197,00	606664,60	74800,66	595565,19	129342931,70
2022	61943,36	62180,40	56189,54	61984,53	1694,83	62141,47	39246,19
			22646251,00		1221128,51		1770883426,00

Джерело: розраховано авторами

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Партиципаторний бюджет є одним із інноваційних інструментів залучення громадян до розподілу і використання бюджетних ресурсів, демократизації бюджетного процесу на місцевому рівні для стимулювання розвитку територіальних громад і регіонів. За результатами проведеного дослідження запропоновано теоретичний підхід до розкриття сутності учасницького (партиципаторного) бюджетування з урахуванням різних аспектів цього поняття, зокрема – як сукупності управлінських процедур, які використовуються суб'єктами публічного управління щодо формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів, призначених для реалізації проєктів, ініційованих громадськістю. Наведено алгоритм впровадження та реалізації партиципаторного бюджету на рівні територіальної громади.

2. На основі результатів оцінювання вітчизняної практики партиципаторного бюджетування аргументовано основні переваги цієї технології бюджетування, виявлено проблеми функціонування партиципаторних бюджетів на різних рівнях бюджетної системи та обґрунтовано шляхи їх вирішення.

3. Запропонований алгоритм проведення експертизи та відбору проєктів партиципаторного бюджету, розроблений на основі алгоритмічного методу декомпозиції, дає можливість врахувати у цьому процесі такі принципи інклюзивної економіки, як стратегічна відповідність проєктів розвитку та рівень зацікавленості ініціаторів проєктів у їх реалізації. Це створює передумови для підвищення ефективності використання коштів бюджету, а також дає змогу відсіяти проєкти, суспільна користь від реалізації яких сумнівна.

4. Розвиваючи методичні підходи до вдосконалення практики використання технології партиципаторного бюджету, розроблено оптимізаційну модель відбору множини проєктів з урахуванням критеріїв переваг виборців та джерел фінансування. Це дає можливість оптимізувати видатки місцевого бюджету на проєкти партиципаторного бюджету, сформувати оптимальний набір проєктів, що забезпечує максимізацію користі від їхньої реалізації

з урахуванням існуючих бюджетних обмежень. Модель належить до класу задач лінійного програмування, об'єднує цільову функцію та систему обмежень лінійного виду.

5. Проведене моделювання залежності параметрів бюджету участі від стану інституційного середовища функціонування публічних фінансів засвідчило існування прямої кореспонденції між видатками бюджетів на реалізацію ініційованих громадськістю проектів розвитку та макроекономічною динамікою, ефективністю функціонування органів публічного управління та рівнем верховенства права. Натомість, ефективність протидії корупційним ризикам у публічному секторі формує передумови для підвищення якості виконання бюджету з точки зору відповідності його видатків суспільним пріоритетам, що «розмиває» потребу в існуванні бюджету участі як бюджетної технології, базованої на залученні громадськості до управління бюджетними ресурсами.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності вирішення проблем ефективного використання бюджетних ресурсів органів місцевого самоврядування в умовах війни та пошуку шляхів забезпечення відповідності пріоритетних напрямів здійснення видатків партиципаторних бюджетів стратегічним цілям соціально-економічного розвитку територіальних громад і регіонів.

Література

1. Efremov R., Rios Insua D. (2007), «An experimental study of a web-based framework for group decision support with applications to participatory budget elaboration», *International Journal of Technology, Policy and Management* Vol. 7, No. 2, pp. 167-177 <https://doi.org/10.1504/IJTPM.2007.014535>
2. Index of Economic Freedom. [heritage.org](https://www.heritage.org/index/pages/all-country-scores). URL: <https://www.heritage.org/index/pages/all-country-scores>
3. Lobodina Z., Kizyma T., Demianyshyn V., Berezka K., Savchuk S. Participatory budgeting in the context of behavioural finances. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том. 5 (46). С. 109–125. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3886/3661>

4. Lobodina Z., Lopushniak H., Kizyma T., Lyvdar M. Inclusive budgeting: theoretical aspects, prerequisites and necessity for its implementation in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2020. Vol. 2 (№ 33). P. 463–472. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207201>.
5. Scherer, S., Wimmer, M.A. (2012). Reference Process Model for Participatory Budgeting in Germany. In: Tambouris, E., Macintosh, A., Sæbø, Ø. (eds) *Electronic Participation. ePart 2012. Lecture Notes in Computer Science*, vol 7444. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-33250-0_9
6. Shah A. Overview. *Participatory Budgeting: Public Sector Governance and Accountability*. / Edited by A. Shah. Washington, DC: World Bank, 2007. P. 1–18. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6640/39498.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
7. Worldwide Governance Indicators. worldbank.org. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access>
8. ВВП України у 2017-2022 рр. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Платформа електронної демократії E-DEM. Модуль статистики «Громадський бюджет» за 2017–2024 роки. URL: <https://stat.e-dem.ua/budget/authors/>.
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні: Наказ Міністерства фінансів України від 3.03.2020 р. № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0094201-20#Text>.